

KI VOLT NEKÜNK TORMAY CECILE?

Írta: Kállay Miklós.

PÓTOLHATJA-E az emlék, akármilyen izzóvá edzi is a fájdalom, az élet üde, remegő, saját belső tüzüktől áthevített színeit? Lehet-e az árny, akármilyen tisztult, méltóságteljes és szinte géniusszá nemesült, olyan sugárzó, mint a testi valóság, amely ha nehézkesebb is, maga a fény? Nehéz ezekre a kérdésekre határozott nemmel felelni. De talán még habozóbban mondanók ki az igent. És mégis előfordul, hogy az emlék századokkal túléli a muló valóságot. Egyre tisztul, színei egyre ékeesebben bontakoznak ki és fönsége sokszor mitosszá magasztosodik. Vannak sokan, akiknek kivételes értéke, amely már életükben is elismert volt, teljes jelentőségében akkor bontakozik ki, amikor igazi és megdöbbentő nagyságában áll előttünk az úr, amelyet maguk után hagytak, amikor látnunk kell, milyen sokféle, a legkülönbözőbb szellemi területek síkjain jelentkező az a hiány, amely a mementók egész sorával figyelmeztet pótolhatatlanságukra. Az emberi nagyságnak, az egyéniség erejének is mindig fokmérője ez a sokoldalúság, ha minden működési terén nagyot teremt, nem aprózódik fel és nem aprózza fel magát a cselekvőt, aki szétszórtságában részletművében is megmarad kiválónak, de viszont teljes egyéniségének zavartalan összhangja, minden vágyát, álmát és tettét egyetlen egészben egyesítő embersége is lenyűgöző fönségben ragyog.

Ezek közé az egészen kivételes és nagy egyéniségek közé tartozott Tormay Cecile. Nevét fel fogja jegyezni a történelem. Művével foglalkozik az irodalomtörténet. Nevét nemcsak a magyar regényirodalom fejlődéstörténetébe írta be kitörülhetetlenül, hanem ragyogni fog azok között is, akiknek a magyar széppróza gazdagodását, tökéletesedését köszönheti. Az ő erős keze ragadta meg a bomladozó magyarársadalom szálait és fogta össze ernyedtt, tengődő sorvadozás helyett tudatos, új életszintre törő akarássá. A hitében megfogyatkozott, önmagába roskadt magyar középosztályt felemelte, új bizalmat öntött csüggedező szívébe és hitetlenül lelankadt, erőtlen karját egek felé ívelő imára és serény munkára serkentette. Egyik kezével a remekművet alkotó tollat fogta, másik kezével védelmezte ennek a magyar író tollnak jogait, életérdekeit az idegen hatalmak egész ellenséges csatarendjével szemben. Szellemi és anyagi értékeket termelt nemzetének és arra is maradt ereje és lendülete, hogy ezeknek az értékeknek fennmaradásáért, eljuttatásukért rendeltetési helyükre maga harcoljon. Élete nyitott könyv volt nemzete előtt, de maradtak titkos órái is, amelyeknek magános töprengéseit és legbizalmasabb körén kívülről senkitől nem tudott és ismert cselekedeteit mélységes titokban tar-

totta. Ezekben az órákban nemcsak a maga könnyeit fojtotta vissza, hanem igyekezett másokét is letörölni, esett és tört szívekre a vigasztalás írját hinteni, a kétségbeesés marcangoló kínját a jóság egy-egy varázsígéjével, a szelíd simogatás hús balzsamával enyhíteni.

Tormay Cecile külön-külön kivételes értékű és jelentőségében könnyűszerrel fel nem mérhető volt alkotó munkájának mindebben a sokrétű és széles szemhatáru működési körében. De csodálatos lényében, lelkének páratlan gazdagságában szoros testvériséggé, szétbont-hatatlan egységgé kapcsolódott hatalmas energiájának ez a sugárkévék egész koronájával szétlobog megtestesülése. Egy szóval nem is tudunk rá felelni, ki volt Ő s mit jelentett nemzetének és kultúrájának. Lehetetlen egyik vagy másik nagy erénye javára billenteni a mérleget. Lehetetlen elválasztani benne a közélet teremtő és másokat is alkotó-sokra ajzó vezéregyéniségét, a mindig tiszta, szűz csúcokat kereső művésztől, a nagy magyar író, a nagy magyar asszonytól. Volt olyan írása — és ez a legteljesebb mértékben áll a Bujdosó könyvről —, amely csakugyan társadalmi tettel ért föl, viszont minden társadalmi akciójában is mindig a művészi izlésnek az az előkelő nobilitása vezette, amely olyan jellegzetes vonása volt minden írásának. Élete kifogyhatatlan volt termékeny munkában és gazdag nagy eredményekben, talán éppen ennek egyenes következménye az, hogy mint író nem tartozott az áradozó bőséggel termők közé. De tény, hogy mindaz, amit mint író alkotott, a tökéletesség jegyében fogant. A remekmű becs-vágya fűtötte minden sorát. Mindent lelke legmélyéről hozott felszínre. Még az ábrázolt világ kézzel fogható valósága is lelke legbelsejében öltött először testet s onnan vetült ki élettelen látomássá. Egész külön világ volt ő maga s műveiben is mindig olyan világot kell keresni, amelynek megvannak a maga sajátos törvényei. Amilyen sokrétű az ő emberi egyénisége, amely a javításnak, a felemelésnek, a segítségnek, a teremtő és termékenyítő vágy sok-sok szálának egész hálózatával köti oda magát a környezet, a társadalom lüktető életéhez, éppen úgy, embereinél, kiket elbeszéléseiben és regényeiben öntudatlanul is a maga képére formált, a lelki folyamatok cselekvő részesévé teszi a tárgyak és a társadalom természetes és szellemi környezetét. Tárgyat, embert, élő és élettelen világot egyetlen misztikus szervezetté sűrít. A legsokoldalúbb tehetség a legnagyobb koncentrációra képes. Művének egész épülete nemes és hibátlan vonalú, mint az ég és a tenger két kék végtelensége között márványló görög templom, amely mögött mindig ott homálylik modern lelkének a tárgyak rejtett álom-életéig leérző miszticizmusa.

Tormay Cecile sokoldalúságának ezt a nagy szerves egységét két közös forrásból táplálkozó erő kivételes hatalma formálta meg. Ez a két erő a költő és művész ereje, amelynek egyensúlya adta mindig a legnagyobb szerűbb alkotókat az emberiségnek. Tormay Cecile költő volt minden elgondolásában, nemcsak ha irodalmi művet alkotott, hanem

ha egyszerű levelet írt, ha néhány biztató szót intézett valakihez, ha egy szervezet elképzelése rémlett fel benne és igazi művész maradt minden mondatában, minden cselekedetében és gesztusában. Ezért a világirodalom legköltöbblelkű asszony írói, Zelma Lagerlöf, Richarda Huch, Noailles grófnő, Mathilde Serao és Sigrid Undset mellett a helye, akiknek nemcsak írói, hanem emberi nagyságban is méltó társa.

Irodalmi alkotása sohasem aktuális és mégis mindig és mindennütt az, mint az igazán nagy írók klasszikus művei. De ezt az örök és egyetemes aktuálitást éppen úgy, mint a világirodalom többi halhatatlanságának, kivételes emberi nagysága adja meg. Tormay Cecile mély költő és igazi művész, mert mélyen és igazán nagy ember volt.

Lényének, sokra és nagyra törő becsvágyának összefogó belső kohezióját a művészi érzéket a szülői háztól hozta magával Tormay Cecile. Vérében három kitűnő fajtának, az álmodó magyarnak, az építő, gondos németnek s az arányok tiszta mértékét tisztelő franciának legjobb tulajdonságai elegyedtek: erő, misztikum és világosság. Gyermekkora nemes tradíciók finom légkörében az esztétikai benyomások sora öntözte termékenyítő harmatával. Lelkének hamar bomló színeit távoli tájak, idegen szépségek ragyogása szította izzóvá. Ifjúsága a legnagyobb művészi monumentumok ihlető árnyékában virágozott ki. Itália, a művészetek örök termőföldje második hazájává vált. Firenze, az Arnopart varázsa, Fiesole halmainak igéző hajlata. Dante, Savonarola, a Mediciek elsuhanó árnyai, a nagy szalonok szépségittas mámora ragadja a nagy beteljesülések felé. Van-e művészettől áthatott lényének dönthetlenebb tanúsága és fényesebb diadala, mint az, hogy valósággal megbúvította a bíboros alkonyálmok költőjét, D. Annunziót, akinek általában igen lekicsinylő véleménye van az írónőről, vesz magának annyi fáradságot is, hogy a fiatal, ismeretlen írónő két novelláját maga fordítsa le. Ganderax, a legelőkelőbb francia szemlék egyikének ünnepezt szerkesztője nem éri be tőle a novellák legbájosabb gondoláival, győzedelmes hadihajót vár tőle, olyan nagyra tartja írói tehetségét, Anatole Francetól megkapja a legnagyobb elismerést, amelyet valaha írónő a kor és a kritika egyik legkiválóbb szellemétől kapott. És élete nagy alkotásaival sorra beváltja a hozzá fűzött reményeket és rászolgál a legelragadtatottabb elismerésre.

De a legnagyobb megrendülések mélységes élményeinek misztikus nászára hivatott asszony lelke nem éri be a művészi tökéletességgel. A márvány hideg neki, az élő, dobogó szív hajnalszínű hevére vágyik. A quattrocento emlékektől terhes szépségű Firenzének, nagy egyetemes, ünnepi humanumától eljut a Bujdosó könyv mélyen és fájón emberi mindennapiságáig, az emberi fönség sugaras örömétől az emberi könny és kín és boldog feláldozás még nagyobb fönségéig. Hogy száll le a gyötrelmeknek, a szenvedés a megaláztatás látásának kegyetlen infernójáig, hogy annál magasabbra emelkedjék őszinte és

végtelen részvétű emberi megtárusulásában. Ilyen nagy emberi megtisztulás és felemelkedés szimbolikus erejű, hatalmas költeménye az Ősi küldött is, legtündöklőbb himnusza Tormay Cecile nagy emberiségének és magyarságának.

Kifelé, a nemzetek nagy koncertjében is megbecsülést szerzett a magyar névnek. Ő volt az első modern írónk, aki iránt ösztönösen, saját elhatározásából érdeklődött a külföld. Az egyéniségéből sugárzó vonzás minden propaganda nélkül elhozta művéhez a nagy nemzetek érdeklődését még akkor, amikor egész irodalmunkról alig akartak tudomást venni. Érte eljöttek a franciák, angolok, németek, olaszok, finnek, lengyelek. Műveit minden művelt nemzet nyelvére lefordították. S a külföldi közvélemény olyan magasra értékelte a lelkében lakozó kivételes adományokat, hogy a Népszövetség Szellemi Együttműködésének bizottságában Mme Curie helyét, akit a női teremtő erő valószínű csodájának tartottak, mint legméltóbbal, vele töltötték be. Már beteg volt, amikor ezt a díszes helyet elérte, de minden alkalmat megragadott és erői minden megfeszítésével dolgozott azon, hogy itt a világfórumon is használjon, barátokat gyűjtsön, engedményeket szerezzen megpróbáltatott nemzetének.

Bámulatos megérzéssel talált rá a legcélravezetőbb eszközökre. Szinte természetfölötti ösztönrel tapintott rá a bajok gyökerére és a varázslatok vizionárius rácsapásával találta meg a sebek gyógyító íriját. Tulajdon szívének égő kínjával szenvedte át nemzetének legkegyetlenebb megcsúfoltatását. Láta a széthulló erőket, a bomló sorokat, az ernyedő lelkek csüggedt, sír felé hajlását. És egyszeribe tudta, hogy a leggyöngédebb erő kovászával galvanizálhatja új erjedésre az életadó csírákat. Megérezte, hogy az odaadó, áldozatos asszonyi szeretetből sugárzó varázs az, «ami összeköti az emberiséget, egy végtelen áldott lánc, asszonyi karokból fonódó lánc a föld felett, mely az első asszonnal kezdődött és az utolsó gyermeknél fog elvégződni». Szövetségbe szólította az asszonyokat s az ő fehér karjukkal és munkás kezükkel emelte fel a leroskadtt magyar társadalmat. És erre a munkára szentelte éjjelét-nappalát. Meghozta érte a legnagyobb áldozatot, háttérbe tolta azt, ami szívéhez legjobban hozzánőtt, tulajdon művészetét és csak a pihenő percek ellopott morzsáit juttatta neki.

Társadalom építő munkájában is gondja volt az irodalomra. Ám ez is a nemzet irodalma volt. Módot keresett arra, hogy a korszerű irodalom, az európai szinten álló magyar szellemiség olyan teret kaphasson, ahol a maga igaz nemzeti érzései szerint nyilatkozhatik meg és nem kell a baloldali politika csatlósává, a nemzetközivé szintelenedett stílusdivatok majmolójává szegődni. Így született meg a Napkelet, amelynek lelkes tábort tizenöt éven át vezette küzdelemre, diadalra, sokszor a nagy elgondolás és meg nem értő részvétlenség kiábrándító keserűségétől sem riasztva. Született szerkesztő volt, aki egyetlen

halk szavával ellentmondást nem tűrőn tudott parancsolni, aki egyetlen szavával meg tudta értetni szándékait, világosságot, ihletet gyújtott s az íróban szinte egy bűvös tekintetével felszította az alkotás elragadtatását. Ahol megjelent, egyszerre középponttá vált. Csak úgy áradtak, sugároztak belőle az eszmék, az ötletek, a termékeny és termékenyítő gondolatok. Igazi vezéregyéniség volt, aki egységet, közös akaratot, szerves összefogást tudott teremteni még az íróknak annyira individualista s ezért természetszerűen széthúzó világában is.

Termékeny, sokoldalú, alkotni tudó és másokat is alkotásra ösztönző készségét, ezt az egészen kiváltságos és nagy emberi adományt annak köszönhetette, hogy a legellentétebb és együtt a legszokatlanabb lelki diszpozíciók birtokában volt. Nem hiányzott belőle a mély asszonyi érzelmesség, a leghalványabb árnyalatokig kifinomodott tapintat s ezzel a legférfiasabb energia, sőt szívós kitartás és megalkuvásokra sosem hajlandó bátorság párosult. Ez képesítette a legdöntőbb pillanatokban biztos és gyors elhatározásokra, heroikus fellángolásra és szinte a vértanuság határáig vakmerő szembeszállásra mindazzal, amiben eszményeinek megsértését érezte. Lenyüggő, lelkesítő társadalmi hatásának titka éppen abban volt, hogy nemcsak alkotni, szervezni, vezetni tudott, hanem igazán válságos időkben a hősi példa ragyogásával világított nemzetének. Biztos lendületű vonalvezetése volt nemcsak műveinek felépítésében, hanem társadalmi munkájában is. Tiszta és tántoríthatatlan meggyőződése megtudta acélozni másoknak gyöngébb meggyőződését is.

Tormay Cecile két nagy ajándékot is adott nemzetének. Az egyik ajándék irodalmi műve, amely Őt a magyar széppróza legelső vonalába emelte s amely a külföld legigényesebb kritikája részéről is olyan elismerésben részesült, mint eddig egyetlen magyar kortársáé sem s amely hangjával s a megfigyelés éles realitását a mély átérzés miszticizmusával oldva, megelőzte a külföldi elbeszélők új hangját.

De még ennél is becsesebb és beláthatatlanabb jelentőségű ajándék, világot valóban késő századokra vető szolgálat, amit akkor tett a magyarságnak, mikor a kétség és csüggedés sötét perceiben minden nemzeti erőforrás összeomlásának kilátástalanságában visszavetette a nemzetnek önbizalmát, jövőendő életének egyetlen szilárd talpővét, az önmagában való hitet.